

FORMACIÓ DE TERMES AMB ELEMENTS CULTES

El contingut d'aquest document està sotmès a una llicència Creative Commons d'ús obert, amb reconeixement d'autoria i sense obra derivada

<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/3.0/deed.ca>

© TERMCAT, Centre de Terminologia

Aquest document és una versió de la publicació:

TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA. CONSELL SUPERVISOR. *Formació de termes amb elements cultes*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1990. 18 p. (Criteris Lingüístics per a la Terminologia; 2)
ISBN 84-393-1554-6

Formació de termes amb elements cultes

Sumari

Consideracions generals i aclariments previs	2
Nomenclatura usada	2
La formació culta.....	2
Límits de la formació culta	2
Normes d'adaptació	3
Norma general	3
Noves formacions	3
Criteris d'acceptabilitat i variants formals	4
Adequació a les normes d'adaptació	4
Homogeneïtat	4
Analogia amb altres llengües	5
Coherència dins la mateixa família.....	5
Ús.....	5
Formes tradicionals.....	5
Contacte entre formants	5
Prefixos cultes	5
Altres formes prefixades invariables.....	6
Formes sufixades procedents del llatí	6
Altres formes sufixades	6
Accentuació de les formes prefixades.....	7
Altres formacions	8
Annex	9
Accentuació de les formes sufixades	9
Formes sufixades àtones.....	9
Formes sufixades tòniques.....	10

Consideracions generals i aclariments previs

Nomenclatura usada

Cal fer les precisions terminològiques següents:

1. Els termes prefix i sufix designen els formants cultes que provenen de prefixos i sufixos llatins o grecs.

ex. hipo-, sub-, -isme, -ari, -ència

2. Els termes *forma prefixada* i *forma sufixada* designen els formants procedents de mots grecs o llatins que, adaptats en les llengües modernes, acompleixen una funció anàloga a la que tenen els prefixos o sufixos.

ex. pir(o)-, neur(o)-, -algèsia, -grama

3. Els termes *element culte* i *formant culte* designen indistintament qualsevol formant d'origen grec o llatí, ja sigui prefix, sufix, forma prefixada o forma sufixada.

ex. al·lo-, -cola, bi-, pisci-, mio-

La formació culta

En el llenguatge científic i tècnic, un dels recursos més habituals en la formació de mots nous és l'anomenada formació sàvia o formació culta, basada en la utilització d'elements d'origen grec o llatí i en les regles de formació de mots d'aquestes llengües. Aquest procés sovint dona lloc a la creació de paraules inexistents en grec i en llatí clàssics, però que tenen una estructura pròpia dels mots d'aquestes llengües, la qual cosa les fa més fàcilment assimilables a totes les llengües de cultura occidental. El desconeixement de les regles de transcripció de mots grecs i llatins i les de formació de derivats i compostos en aquestes llengües causa malformacions, bé en la llengua en la qual el nou terme ha estat creat i a partir del qual s'ha difós, bé en la seva adaptació al català. Per tot això hem cregut convenient d'elaborar unes recomanacions pràctiques que orientin els tècnics, els científics i els terminòlegs en la formació de termes nous. Aquestes recomanacions no afecten els termes ja consolidats, sovint internacionalment.

Límits de la formació culta

Per tal de precisar què entenem per formació culta hem fet les consideracions següents:

1. No tots els mots derivats amb elements prefixats d'origen culte han d'ésser considerats com a formacions cultes. (Quant a això, vegeu també l'apartat 5.) En efecte, una sèrie llarga d'elements prefixats, com *anti-*, *auto-*, *poli-*, *pseudo-*, *tele-*, *in-*, *inter-*, *post-*, *pre-*, *sub-*, *super-*, *multi-*, *pluri-*, etc. s'han incorporat a les llengües de cultura occidental talment que han adquirit la capacitat de combinar-se amb mots populars (*supermercat*, *ultradretà*, *minigolf*, *antidroga*, *antinoucentisme*, *minifaldilla*). Aquestes formacions no es poden considerar pròpiament cultes; això no vol dir que aquests tipus de derivats no puguin tenir significats concrets en algun domini específic; per exemple *anticòs* en Medicina, *autocontrol* en Psicologia, *ultrasò* en Física, etc. (Val a dir que no sempre és clar quines formes es poden considerar incorporades a la llengua general i quines purament cultes.)

2. Els formants prefixats en -o són normalment d'origen culte, grec o llatí (*foto-*, *hidro-*, *coxo-*, etc.) i, més rarament, àrab clàssic (*alcoholo-*). Així, la forma prefixada corresponent al català «llatí» és *latino-*; semblantment, *greco-*, *italo-*, *sino-*, *luso-*, *linguo-*, *medico-* corresponen respectivament a «grec», «italià», «xinès», «portuguès», «llengua», «metge». Són pocs els formants prefixats a la manera culta que no procedeixin del grec o del llatí. Els més importants són *gaso-*, *filmo-*, *drogo-* i *buro-* (*gasoducte*, *filmoteca*, *drogoaddicció* i *burocràcia*). Per contra, el segon formant no ha de ser necessàriament d'origen culte: *microfilm*, *italoespanyol*, *monocarril*, etc. També es pot observar que el segon formant coincideix molt sovint amb paraules que, tot i ésser d'origen culte, tenen vida independent en català: *psicofàrmac*, *psicoanàlisi*, *heterosexual*, *hidroelèctric*.
3. Molts termes de la llengua actual constituïts per elements cultes procedeixen de termes que ja són derivats o compostos en grec o llatí; *filologia* i *hemorràgia* procedeixen respectivament del grec *philología* i *haimorrhagía*; no són mots que hagin estat formats en l'àmbit de les llengües modernes sinó manlleus del grec o del llatí i com a manlleus han d'ésser tractats. Tanmateix, en aquest document sovint se'n fa menció precisament perquè constitueixen el model que cal seguir en les noves formacions.

Normes d'adaptació

Norma general

La norma general del català és de manllevar els mots i formants grecs a través de la seva forma llatinitzada (vegeu l'annex).

ex. *solecisme* < *llat.* *soloecismus* < *gr.* *soloikismós*
quirógraf < *llat.* *chirographum* < *gr.* *cheirógraphon*
econòmic < *llat.* *oeconomicus* < *gr.* *oikonomikós*
proemi < *llat.* *prooemium* < *gr.* *prooímion*
idil·li < *llat.* *idyllium* < *gr.* *eidyllion*

Noves formacions

En les noves formacions la norma general és a partir de la forma plena de l'arrel, que apareix en el genitiu, i no de la forma reduïda, que sol aparèixer en el nominatiu (en el nominatiu i acusatiu en els neutres).

ex. *somat(o)-* és la forma prefixada corresponent al grec *sôma*, *sómatos*
ginec(o)- és la forma prefixada corresponent al grec *gyné*, *gynaikós*
estomat(o)- és la forma prefixada corresponent al grec *stóma*, *stómatos*
ped(o)- és la forma prefixada corresponent al grec *paîs*, *paidós*

El mot grec *haîma*, *haímatos* presenta ja en grec les formes prefixades *haima-*, *haim(o)-* i *haimat(o)-*, i això es reflecteix respectivament en els termes catalans *hemàcit*, *hemoglobina* i *hemofília*, *hematologia* i *hematosi*. En aquest i en altres casos semblants és aconsellable, en les noves formacions, de partir de les formes més plenes.

Críteris d'acceptabilitat i variants formals

Quan alguns mots o formants cultes presenten en les llengües de cultura occidental variants que no afecten el significat, és recomanable, si convé donar prioritat a una sola forma, de considerar els següents críteris, no excloents entre ells:

Adequació a les normes d'adaptació

1. Forma llatinitzada

En els termes d'origen grec convé donar preferència a la forma llatinitzada, tal com estableix la norma general d'adaptació.

- ex. cerat(o)- i no querat(o)-, perquè el primer segueix les normes llatines de transcripció de mots grecs. Així, ceratina, ceratosi, etc.
clist(o)- i no cleist(o)-, per la mateixa raó. Així, clistocarp, clistoteci, clistogàmia, etc.

2. Forma plena de l'arrel

De manera semblant, també convé donar preferència a la forma plena de l'arrel, com estableix l'apartat **Noves formacions**

- ex. dermat(o)- amb preferència a derm(a)-. Així, dermatitis millor que dermitis
cromat(o)- amb preferència a crom(o)-. Així, cromatòfer millor que cromòfer
megal(o)- amb preferència a meg(a)-. Així, megalocèfal millor que megacèfal

Cal tenir present que els mots catalans que presenten la forma prefixada *crom(o)-* són tant o més nombrosos que els compostos amb *cromat(o)-*. També cal tenir present que certs termes ja en grec ofereixen, al costat de la forma prefixada plena, una altra de reduïda. Malgrat aquesta constatació, es preferirà *cromat(o)-* en les noves formacions, seguint els críteris generals. Sobre els formants *hema-*, *hem(o)-*, *hemat(o)-* vegeu l'apartat **Noves formacions**.

Homogeneïtat

És recomanable de donar preferència a les formacions homogèniament cultes (formant grec + formant grec; formant llatí + formant llatí; formant grec + formant llatí o viceversa) sobre les híbrides (formant culte grec o llatí + formant del lèxic comú o d'una altra llengua, o viceversa).

- ex. intramareal (llatí + llatí) amb preferència a intratidal (segon formant procedent de l'anglès tide)
tubercultura (llatí + llatí) amb preferència a tofonicultura o truficultura (català + llatí, francès + llatí)
hematopoètic (grec + grec) amb preferència a hemafaent (grec + català)

Entre les formacions homogèniament cultes són preferibles, en principi, les compostes de formants de la mateixa llengua.

- ex. Cal preferir dipiràmide (grec + grec) a bipiràmide (llatí + grec)

Analogia amb altres llengües

Convé tenir en compte les solucions adoptades per les llengües de més difusió científica i tècnica.

ex. *Els termes d'electrònica* impedància, reactància i conductància *s'han format per analogia amb les formes franceses* impédance, réactance i conductance, *i no amb el sufix català corresponent* -ència.

Coherència dins la mateixa família

En l'accentuació dels formants sufixats s'observen a vegades vacil·lacions. Però en general convé, pel que fa referència a l'accentuació, que les noves formacions siguin coherents amb les ja incorporades a la llengua (vegeu l'annex).

Ús

Cal tenir en compte la forma consolidada per l'ús.

ex. anquilosi *amb preferència a* ancilosi, *malgrat que etimològicament seria preferible la forma amb c*
glucosa *amb preferència a* glicosa, *malgrat que etimològicament la forma preferible seria amb i*
plasmagel *amb preferència a* plasmatogel, *malgrat que tingui la forma plena de l'arrel*
genocidi *i no* *genicidi, *malgrat que li correspondria la vocal de transició i* (vegeu l'apartat **Formes sufixades procedents del llatí**)

La forma truncada *euro-*, i no **europo-*, és la que l'ús ha consolidat com a forma prefixada d'«Europa»: *eurodivisa*, *eurodiputat* (en canvi, *Euràsia*, també consolidada per l'ús). Semblantment, *foto-* és usat com a forma abreujada de *fotografia*.

Formes tradicionals

Alguns termes tenen en català una forma pròpia tradicional que cal respectar; així, *cirurgia* i *cirurgia* són ja medievals; en canvi l'adjectiu corresponent, *quirúrgic*, ha estat format modernament d'acord amb les normes d'adaptació generals. Però de la mateixa manera que han de ser defensades les formes genuïnes, caldria haver evitat les formes híbrides aberrants com *llatinoamericà* en lloc de *latinoamericà*.

Contacte entre formants

Prefixos cultes

Els prefixos cultes pròpiament dits en contacte amb el segon formant no sofreixen modificacions. En alguns casos, però, sofreixen les assimilacions consonàntiques pròpies de la llengua comuna.

ex. circumcentre, posttònic, coreferent, arítmia, anhídrid, amfiartrosi, antiaeri, ultraatòmic, indefinit; però il·lògic, irracional, impertinent, simpètal

(El prefix *hipo-* pot presentar la forma amb elisió *hip-* davant vocal: *hipantropia*, *hipaxial*, *hipèctasi*, *hipema*)

Altres formes prefixades invariables

Són també invariables una sèrie limitada de formes prefixades, de les quals les més freqüents són:

- a) *mega-*, *pan-* (ex. *megaesòfag*, *panmielitis*). També és invariable el formant *tele-* d'origen adverbial (grec *tele*)
- b) *braqui-*, *hemi-*, *paqui-*, *poli-*, *taqui-*, *taxi-* (ex. *braquiür*, *hemiepífit*, *hemiplegia*, *paquiderm*, *taxidèrma*)
- c) *tri-*, *bi-*, *pluri-*, *multi-* (ex. *bivalve*, *pluridimensional*)

Formes sufixades procedents del llatí

Presenten una vocal d'enllaç *i* les formes prefixades anteposades a formes sufixades pròpies del llatí començades en consonant (*-cida*, *-vor*, etc. Vegeu l'annex).

ex. herbicida, centrífug, velocípede, caducifoli, unglígrad, piscicultor, mitificar, aqüífer, acidificació

Són poques les excepcions (per exemple, *automòbil*). També cal considerar com a excepcional el cas de *-metria* i *-metre*, que admeten primers elements acabats en *-i* i en *-o*. Per exemple, *planimetria* però *craniometria*; *sacarímetre* però *pluviòmetre*.

Altres formes sufixades

1. Començades en consonant

Davant de tots els altres segons formants començats en consonant, la vocal d'enllaç que presenta el primer element és *o*.

ex. càrdio-vascular, heterosexual, escenografia, condriosoma, galactocèle, pseudoscopi, psicofàrmac, neuròleg, biogeoquímic

2. Començades en vocal

Quan el segon formant comença per vocal, hi ha una certa vacil·lació pel que fa a la vocal d'enllaç.

a) Per regla general el primer formant no presenta vocal d'enllaç.

ex. *proteràndria*, *galactagog*, *pirita*, *termalgèsia*, *pseudònim*, *homònim*, *neurosi*, *osteïtis*, *colectomia*, *neuràlgia*

(La forma prefixada *iso-* manté generalment la *o* davant vocal: *isoèdric*, *isohipsa*; també *bio-* i *neo-*, a causa de la seva brevetat)

b) Solament quan el segon element és un mot que té vida independent en català, s'observa la tendència a mantenir la vocal -o del primer formant.

ex. *psicoanàlisi, protoalisi, microona, fotooxidant, macroeconomia, psicoestètic, hidroelèctric, osteoartropatia, termoanalgesia, neuroanatomia*

3. Començades en s líquida

Si el segon formant presenta una s líquida etimològica, no es produeix cap modificació quan es tracta d'una paraula manifestament culta.

ex. *microscopi, panspèrmia, substrat, superestrat*

Quan la composició té un segon formant constituït per una paraula freqüent en la llengua comuna amb e epentètica, es constata la tendència a mantenir aquesta vocal.

ex. *microestrat, per oposició a biosfera, contrascrit, etc.*

4. Començades en r o s

Si el segon formant d'un terme culte comença en r o s, aquestes consonants no es dupliquen gràficament, encara que el primer formant acabi en vocal.

ex. *coreferent, asèpal, antireumàtic, birotor, polirítmia, multiracial, ecosistema*

Malgrat aquesta grafia, la r es pronuncia múltiple i la s es manté sorda.

Excepcionalment, els termes formats amb *-rea, -ràgia, -ràfia* i, opcionalment, *-rize / -riza*, per motius etimològics no compleixen aquesta norma.

ex. *piorrea, menorràgia, gastrorràfia, micorrixa (en alternança amb micoriza)*

Cal tenir en compte que són nombrosos els cultismes, alguns molt antics, incorporats a la llengua comuna que han doblat la r o la s.

ex. *birrem, trirrem, pressuposar*

Accentuació de les formes prefixades

Ni els diccionaris catalans ni l'ortografia no indiquen on cau l'accent secundari de les formes prefixades com *hetero-*, *medico-* o *cefalo-* en mots com *heterosexual*, *medicobiològic* i *cefalometria*. Cal evitar en l'expressió oral el desplaçament dels accents secundaris.

En els mots d'origen grec, la tendència catalana és de fer obertes les vocals tòniques e i o no agudes.

Altres formacions

Algunes formacions en què almenys un dels elements és d'origen culte (grec o llatí) presenten certes irregularitats, provocades pel fet que s'han format en àmbits lingüístics no romànics i, consegüentment, són reflex d'hàbituds lingüístiques d'altres llengües; així, el compost *aerosol*, el segon element del qual és la forma abreujada de l'anglès *solution*. Una cosa semblant es pot dir de termes com *telex*, *telex*, *minitel*, etc. No sembla que existeixi la possibilitat d'intervenir amb èxit en la majoria d'aquestes formacions. En principi, doncs, pel que fa a la conveniència de la seva admissió, han de ser tractats com qualsevol altre manlleu. Un antecedent molt notable d'acceptació és el mot *electrocutar*, manllevat de l'anglès *electrocute*, el segon element del qual és una forma mutilada d'*execute*. El mot *quiròfan* és semànticament una formació aberrant manllevada del castellà *quirófano*, terme creat a partir de *quirúrgico*, substituint el segon element per la forma sufixada *-fano* (cf. grec *phaíno*). Sens dubte és millor *sala d'operacions*.

Annex

Accentuació de les formes sufixades

D'acord amb la norma general d'adaptació, cal partir de les formes llatinitzades per a l'accentuació dels mots formats amb elements cultes. Cal tenir en compte, però, que en un cert nombre de cultismes s'ha imposat l'accentuació original grega en lloc de la llatina; això és especialment vàlid en els mots acabats en *-ia* (*filosofia, teologia, colectomia*; però *història, neurastènia, braquicefàlia*). També es pot observar en els mots compostos una certa tendència a fer caure l'accent en el segon element. Així, *arquetip* en lloc d'*arquètip*.

Per tal de facilitar l'accentuació dels termes cultes, ha semblat oportú d'afegir a aquest document una relació de formes sufixades l'accentuació de les quals pot presentar dificultats.

Formes sufixades àtones

a) Llatines

-cola	: agrícola	-par	: vivípar
-fer	: aqüífer	-pede	: unípede
-fug	: centrífug	-vor	: carnívor
-grad	: plantígrad		

b) Gregues

-bar	: isòbar	-gon	: octògon
-bol	: discòbol	-graf	: estilògraf
-cer	: quelícer	-latra	: idòlatra
-cron	: isòcron	-leg	: geòleg
-crata	: autòcrata	-lisi	: electròlisi
-cit	: leucòcit	-lit	: monòlit
-drom	: hipòdrom	-man	: megalòman
-fag	: antropòfag	-metre	: quilòmetre
-fan	: piròfan	-nom	: agrònom
-fil	: anglòfil	-pode	: miriàpode
-fit	: tal·làfit	-polis	: necròpolis
-fob	: zoòfob	-pter	: dípter
-fon	: telèfon	-stasi	: iconòstasi
-for	: semàfor	-stat	: termòstat
-gam	: polígam	-stic	: acròstic
-gen	: al·lucinogen	-top	: isòtop
-gin	: misogin	-tric	: holòtric

Formes sufixades tòniques

a) Llatines

-cida	: insecticida	-foli	: caducifoli
-color	: multicolor	-lingüe	: bilingüe
-cultor	: agricultor	-mòbil	: automòbil
-forme	: pisciforme	-motor	: quadrimotor

b) Gregues

-acant	: celacant	-ergia	: energia
-adelf	: monoadelf	-estèsia	: radioestèsia
-agog	: demagog	-fania	: epifania
-agògia	: demagògia	-fília	: bibliofília
-àlgia	: neuràlgia	-fonia	: cacofonia
-àndria	: poliàndria	-frènia	: oligofrènia
-ant	: heliant	-gàmia	: bigàmia
-antrop	: misantrop	-gel	: hidrogel
-antropia	: misantropia	-gènesi	: partenogènesi
-arca	: jerarca	-gènic	: filogènic
-aritime	: logaritime	-gèsia	: termalgèsia
-arquia	: monarquia	-gir	: autogir
-astènia	: neurastènia	-glossa	: isoglossa
-cardi	: miocardi	-glòssia	: disglòssia
-càrdia	: miocàrdia	-glot	: poliglot
-carp	: clistocarp	-gonia	: cosmogonia
-cè	: oligocè	-grafia	: radiografia
-cèfal	: braquicèfal	-grama	: cardiograma
-cefàlia	: braquicefàlia	-helmint	: platihelmit
-cele	: hidrocele	-(h)idra	: clepsidra
-cicle	: tricicle	-iatre	: pediatre
-cinesi	: cariocinesi	-iatria	: psiquiatria
-clasta	: iconoclasta	-itis	: hepatitis
-coc	: estafilococ	-latria	: idolatria
-cosmos	: microcosmos	-lític	: zoolític
-cràcia	: plutocràcia	-logia	: sociologia
-crom	: policrom	-mància	: quiromància
-cromia	: policromia	-mania	: mitomania
-cronisme	: isocronisme	-megàlia	: acromegàlia
-dàctil	: pterodàctil	-metria	: audiometria
-dèndron	: rododèndron	-micosi	: actinomicosi
-derm	: paquiderm	-mielitis	: osteomièlitis
-dèrmia	: taxidèrmia	-morf	: polimorf
-dí	: heretodí	-morfisme	: zoomorfisme
-dox	: ortodox	-nèsia	: Polinèsia
-drama	: psicodrama	-nomia	: gastronomia
-èctasi	: branquioèctasi	-odont	: mastodont
-ectomia	: gastrectomia	-oftàlmia	: xeroftàlmia
-èmia	: leucèmia	-oide	: trapezoide
-ònim	: sinònim	-sfera	: magnetosfera
-onímia	: sinonímia	-soma	: cromosoma
-òpsia	: acromatòpsia	-spèrmia	: panspèrmia
-òptria	: diòptria	-stàsia	: hemostàsia
-ornis	: ambliornis	-tafi	: cenotafi
-osi	: neurosi	-taxi	: fil·lotaxi

-patia : cardiopatia
-pigi : ambiopigi
-plasma : ectoplasma
-plast : leucoplast
-plàstia : rinoplàstia
-plegia : hemiplegia
-pterigi : acantopterigi
-ptisi : hemoptisi
-(r)àfia : gastrorràfia
-(r)àgia : hemorràgia
-(r)ea : seborrea
-rinc : ornitorinc
-riza/-rize : microriza
-saure : dinosaure
-scaf : batiscaf
-scopi : calidoscopi
-scòpia : hidrosòpia

-teca : biblioteca
-tècnia : pirotècnia
-teisme : ateisme
-teràpia : fisioteràpia
-term : isoterm
-tèrmia : geotèrmia
-tip/-tipus : daguerrotip
-típia : estereotípia
-tomia : traqueotomia
-tropi : heliotropi
-tropia : al·lotropia
-tropisme : anemotropisme
-úrgia : metal·lúrgia
-úria : albuminúria
-xera : fil·loxera
-zoisme : hillozoisme